

تدوین عوامل راهبردی مدیریتی جهت حفاظت تالاب انزلی با روش SWOT

چکیده

امروزه با افزایش رشد جمعیت اکوسیستم‌ها و مناطق حفاظت‌شده مورد تخریب بشر قرار گرفته‌اند، که با اعمال روش‌های مدیریتی نیاز به حفظ این مناطق ضروری است. در بین این مناطق تالاب‌ها به دلیل شرایط خاص و اهمیت اکولوژیکی آن‌ها نیاز به توجه بیشتری دارند. تالاب انزلی همواره با مشکلات اکولوژیک انسان‌زاد یا طبیعی فراوانی مواجه است. از این رو، لازم است به منظور حفاظت از تالاب انزلی، مدیریت بهینه منابع و سیاست‌های مناسب محیط زیستی اتخاذ گردد. هدف این پژوهش ارزیابی جامع توانمندی‌ها و تنگنای تالاب انزلی در سال ۱۳۹۱ در راستای حفاظت و مدیریت بهینه آن با استفاده از SWOT و ارائه راهبردهای مدیریتی به منظور بهبود وضع حفاظت موجود و تقویت نقاط قوت و استفاده از فرصت‌ها است. تحلیل SWOT یک ابزار حمایت‌کننده برای تصمیم‌گیری مدیران است. در این پژوهش ابتدا نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای تالاب شناسایی شد و به وسیله کارشناسان وزن‌دهی شد. سپس ماتریس SWOT استخراج شده و راهبردهای مناسب ارائه شد. با توجه به نتایج، پساب صنعتی، زباله ریزی، ورود رسوبات و استفاده بی‌رویه سموم کشاورزی و توسعه صنعتی مهم‌ترین موانع حفاظت تالاب بودند. از طرفی، بالا بودن تنوع زیستگاهی و گونه‌ای و پرندگان مهاجر، اهمیت بین‌المللی تالاب، جذب سرمایه‌های خارجی، قرارگیری بر سر شاهراه‌های مهاجرتی و حضور جوامع محلی با انگیزه مشارکت در اجرای طرح‌های حفاظتی، از توانمندی‌های تالاب می‌باشند که با اتکا به آن‌ها راهبردهای مطلوبی جهت حفاظت تالاب ارائه گردید.

واژگان کلیدی: تالاب انزلی، راهکار مدیریتی، حفاظت، تحلیل SWOT.

مقدمه

در سال ۱۹۸۰ راهبرد جهانی حفاظت، با تاکید بر همبستگی بین حفاظت و توسعه، اصطلاح توسعه پایدار را برای نخستین بار به منظور حل مشکلات متعدد محیط زیست رایج ساخت (چمنی و همکاران، ۱۳۸۴). یکی از اصول حرکت به سوی توسعه پایدار توجه خاص به محیط زیست است. جامعه اگر خواهان توسعه‌ای پایدار است، در مرحله اول باید شناختی کامل از محیط زیست خود بدست آورد و در مرحله دوم با برنامه‌ریزی راهبردی در حفظ آن بکوشد (افتخاری، ۱۳۸۶). با وجود رشد آگاهی و دانش مردم نسبت به اهمیت محیط‌های طبیعی، به خصوص تالاب‌ها هنوز درک واقعی از اهمیت، کارکرد و حساسیت این زیستگاه‌های حیاتی بسیار پایین است. تالاب‌ها، اراضی حد واسط بین اکوسیستم‌های خشکی و آبی هستند که فراهم‌کننده کالاها و خدمات بسیاری از جمله کنترل سیل، حفظ کیفیت آب، زیستگاه حیات وحش و کنترل فرسایش خاک هستند (Sugumaran et al., 2004).

بر اساس تعریف کنوانسیون رامسر، تالاب عبارت است از مناطق مردابی، آبگیر، تورب زار و مجموعه‌های آبی به صورت طبیعی، مصنوعی، یا موقت با آب ساکن، جاری، شیرین، لب شور، یا شور مشتمل بر آن دسته از آب‌های دریایی که عمق آب در کشتن پایین از ۶ متر تجاوز نکند (Beazley, 1993؛ مجنونیان، ۱۳۷۷).

هدف اصلی کنوانسیون رامسر که در سال ۱۹۷۱ به امضای کشورهای متعدد از جمله ایران رسید، حفاظت و استفاده خردمندانه از تالاب‌ها از طریق اقدامات ملی و همکاری‌های بین‌المللی به منظور دستیابی به توسعه پایدار است (Jones et al., 2004).

شیرکو جعفری*

یونس آرازاده

دانشگاه تهران، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی،
دانشجوی کارشناسی ارشد محیط زیست، کرج، ایران.

* نویسنده مسئول مکاتبات

sh.jaafari@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۵/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۶/۹

کد مقاله: ۱۳۹۱۲۱۰۱۵

این مقاله برگرفته از سمینار کارشناسی ارشد

می‌باشد.

(al., 2009). حفاظت زیستگاه‌های طبیعی و حمایت از تنوع زیستی آن‌ها به ویژه زیستگاه‌ها و اکوسیستم‌هایی که در معرض آسیب و خطر نابودی می‌باشند امری الزامی تلقی می‌شود. با نگرش به بسیاری از سایت‌های ایرانی کنوانسیون رامسر (Anonymous, 1999) و اهمیت حفظ آن‌ها، در می‌یابیم شناسایی این اکوسیستم‌ها به عنوان منابع مفید طبیعی و ذخایر ارزشمند ژنتیکی، مهم و حیاتی می‌باشد و ارتقاء برنامه‌های مدیریتی مرتبط با آن‌ها لازم و ضروری است. دستیابی به دیدگاهی صحیح در مورد این که تالاب انزلی علاوه بر ارزش‌های محیط زیستی خود به عنوان تالابی بین‌المللی، دارای ارزش‌های اقتصادی نیز هست، نقش مهمی در تغییر مدیریت و حفاظت این تالاب خواهد داشت (Lambert, 2003). با این حال شاید بتوان گفت تالاب‌ها بیش از سایر زیست بوم‌های طبیعی مورد غفلت واقع شده‌اند.

تالاب انزلی یکی از ۱۰ تالاب ارزشمند جهان بوده که جزء تالاب‌های بین‌المللی ایران است که سال ۱۳۵۴ تحت پوشش کنوانسیون رامسر قرار گرفت. تالاب انزلی در شمال ایران در استان گیلان و در موقعیت جغرافیایی ۳۷ درجه و ۲۸ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی در جنوب دریای خزر واقع شده و از شمال به دریای خزر، از شرق به پیر بازار، از غرب به کپورچال و از جنوب به صومعه‌سرا و آبکنار و قسمتی از شهرستان رشت محدود می‌شود. حوضه آبخیز تالاب مساحتی برابر ۳۷۴ هزار هکتار دارد که از مساحت فوق ۵۳/۹ درصد را جنگل و مرتع، ۲۳/۲ درصد را زمین‌های کشاورزی و ۸/۷ درصد را تالاب، آب بندان‌ها و استخرها تشکیل می‌دهد و مناطق انسان ساخت نیز حدود ۳/۷ درصد از کاربری‌ها را به خود اختصاص داده است. حوضه تالاب انزلی از نظر آب و هوایی معتدل و نزدیک به حد مناطق سرد شمالی است. بارندگی متوسط سالانه حدود ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ میلی‌متر است که متوسط سالانه آن در منطقه تالاب حدود ۱۷۵۳ میلی‌متر است. مساحت تالاب حدود ۱۹۳ کیلومتر مربع است. نزولات جوی در محدوده ای از دره رودخانه سفارود تا دره سفیدرود از طریق حدود ۲۵ رودخانه کوچک و بزرگ وارد تالاب می‌شود. این تالاب از چهار بخش زیر تشکیل می‌شود: بخش غربی که این بخش تالاب عمیق-ترین بخش تالاب است. بخش سیاه کشیم که جنوبی‌ترین بخش تالاب است و با تنگه باریکی که در شمال شرقی سیاه کشیم قرار دارد با تالاب انزلی ارتباط برقرار می‌کند. این منطقه مأمن طیف گسترده‌ای از پرندگان مهاجر و بومی است. بخش شرقی تالاب کم‌عمق‌ترین بخش تالاب انزلی است که رشد گیاهان آبی در این ناحیه بسیار زیاد است. بخش مرکزی تالاب نیز بر اثر تهاجم وسیع گیاهان شناور و گیاهان حاشیه تالاب نظیر نی، قسمت‌های وسیعی از آن خشک شده است (قهرمان و عطار، ۱۳۸۱).

در تالاب انزلی علاوه بر تخریب‌های ناشی از فشار فزاینده جمعیت بر تالاب مانند تغییر کاربری اراضی محدوده تالاب، اجرای طرح‌های توسعه مانند احداث کنار گذر انزلی، توسعه منطقه ویژه تجاری انزلی در حوضه آبخیز آن، تأثیرات قابل ملاحظه و مخربی را بر این اکوسیستم برجای گذاشته است. با توجه به حجم بالای فعالیت‌های کشاورزی در شمال کشور و مصرف ۶۰ درصد کل آفت کش‌های کشور (Heidari, 2003)، در بخش شرقی تالاب به علت پراکندگی و گسترش فعالیت‌های کشاورزی و صنایع، مواد آلاینده زیادی وارد تالاب می‌شود و این زهاب‌های کشاورزی باعث افزایش یوتروفیکاسیون شده و ورود رسوبات به تالاب نیز باعث کاهش عمق تالاب خواهد شد (جمالزاد، ۱۳۷۷).

در بخش سیاه کشیم فعالیت‌های صنایع کمتر، ولی فعالیت‌های کشاورزی زیاد است. بخش مرکزی تالاب متأثر از پساب‌های کشاورزی و پساب‌های پراکنده شهری و روستایی است که به دلیل تردد قایق‌ها دچار صدمات محیط زیستی جدی شده است. بخش غربی تالاب تنها بخشی است که فعالیت‌های صنعتی و کشاورزی پراکنش چندانی ندارند (منوری، ۱۳۶۹). توسعه شهری در کرانه‌های تالاب انزلی، فقدان سیستم تصفیه فاضلاب و ورود فاضلاب خانگی به تالاب، حیات آن را بشدت به خطر انداخته است (پیغمبری، ۱۳۷۳). از میان رودخانه‌های ورودی به تالاب، پیر بازار، گوهر رود و زرجوب آلوده‌ترین رودخانه‌ها از لحاظ مقدار کلی فرم تشخیص داده‌شده‌اند (Ranjbar, 1998; توکلی و ثابت رفتار، ۱۳۸۱).

رودخانه‌های پیربازار، خمام و مرغک نیز از این لحاظ آلوده تشخیص داده شده‌اند. اقدامات چند سال اخیر با عنوان احیای تالاب و مسائل جاده‌سازی و تخریب‌های دیگر چه در حوضه تالاب، و یا پیرامون آن باعث شد تا در جهان اعتبار خود را در فهرست تالاب‌های بین‌المللی جهان از دست بدهد (قهرمان و عطار، ۱۳۸۱).

این تالاب هم اکنون به دلیل آلودگی زیاد در لیست تالاب‌های در خطر جهانی یا تالاب‌های موترو قرار دارد. تالاب انزلی همواره با مشکلات اکولوژیک انسان‌زاد یا طبیعی فراوانی مواجه است. با توجه به اینکه کشور ایران در محدوده جغرافیایی خشک و نیمه خشک کره زمین قرار گرفته است، این امر می‌تواند اهمیت تالاب‌ها را در این کشور دو چندان نماید. ولی تعداد تالاب‌ها در کشور نسبت به پهنه جغرافیایی آن محدود است. از این رو، لازم است به منظور حفاظت از فواید تالاب انزلی، مدیریت بهینه منابع و سیاست‌های مناسب محیط زیستی اتخاذ گردد.

هدف این پژوهش ارزیابی جامع توانمندی‌ها و تنگناهای تالاب انزلی در راستای حفاظت و مدیریت بهینه آن با استفاده از SWOT و ارائه راهبردهای مدیریتی به منظور بهبود وضع حفاظت موجود و تقویت نقاط قوت و استفاده از فرصت‌ها است.

برنامه ریزی راهبردی روش سیستماتیکی است که فرایند مدیریت راهبردی را پشتیبانی و تأیید می‌کند (برایسون، ۱۳۸۱). برنامه ریزی راهبردی از چهار عنصر اساسی تشکیل یافته است. بررسی محیطی، تدوین راهبردی، اجرای استراتژی و کنترل و ارزیابی (Hussey, 2001). مدل‌های برنامه ریزی راهبردی در حد بی‌شماری هستند اما تقریباً همگی آن‌ها از مدل تحلیل SWOT الهام می‌گیرند (Mintzberg, 1998). SWOT حروف اول چهار کلمه انگلیسی: Strengths (S) با معادل فارسی قوت، Weakness (W) ضعف، Opportunity (O) فرصت و Threats (T) تهدید است (Humphrey, 2005). این تکنیک برای اولین بار توسط Albert Humphrey در دهه ۱۹۶۰ میلادی در پروژه‌ای پژوهشی در دانشگاه استنفورد با استفاده از اطلاعات به دست آمده از ۵۰۰ کمپانی ارائه شد (Arslan and Er, 2008; Saaty, 1987). مدل تحلیلی SWOT روشی است برای شناسایی نقاط قوت و ضعف داخلی و فرصت‌ها و تهدیدهای خارجی که مجموعه با آن روبه روست (پیرس و رایبسون، ۱۳۸۸). این مدل، تحلیل سیستماتیکی را برای شناسایی این عوامل و انتخاب راهبردی که بهترین تطابق را بین آن‌ها ایجاد می‌کند، ارائه می‌دهد (هریسون و جان، ۱۳۸۶).

Baker در سال ۲۰۰۸ برای ارزیابی طرح توسعه اکوتوریسم در تالاب سانگوبای از ماتریس تحلیل SWOT استفاده کرد. او از ماتریس تحلیل SWOT نتیجه گرفت که تالاب سانگوبای از قابلیت توسعه اکوتوریسم برخوردار است، زیرا که نقاط قوت و فرصت‌های تالاب نسبت به نقاط ضعف و تهدیدها بیشتر بود. Nikolaou و Evangelinos در سال ۲۰۱۰ به منظور تحلیل چالش‌هایی که در رویارویی با روش‌های مدیریت محیط زیستی معدن و صنایع معدنی در یونان وجود داشت، از تحلیل SWOT استفاده کردند و به بررسی نقطه قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای مواجه با این صنعت در هنگام اتخاذ روش‌های مدیریت محیط زیستی پرداختند. نتیجه تحلیل، راهبردهایی برای دولت و صنعت بود که می‌تواند عملکرد محیط زیستی را بهبود بخشد. سالاری و ارجمندی در سال ۱۳۸۹ به بررسی وضعیت فعلی صنعت طبیعت گردی پارک ملی کویر و شناسایی ضعف‌ها، قوت‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای مدیریت طبیعت گردی پارک ملی کویر با تحلیل SWOT پرداختند. در این مطالعه با توجه به نتایج ماتریس‌های داخلی و خارجی، نقاط قوت و فرصت بیشتر از نقاط تهدید و ضعف بود، نتیجه گرفتند که پارک ملی کویر برای گسترش طبیعت گردی مناسب است.

پاداش و همکاران در سال ۱۳۸۹ به منظور ارائه برنامه راهبردی محیط زیستی برای منطقه حفاظت‌شده مند بوشهر از تحلیل SWOT استفاده کردند. حاصل نتایج نهایی ماتریس SWOT سه راهبرد بود که بر اساس اهمیت، راهبردها اولویت‌بندی شدند. هاشمی در سال ۱۳۸۹ در مطالعه‌ای با هدف بررسی نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار روستایی با استفاده از تحلیل SWOT، نتیجه گرفت نقاط قوت بر نقاط ضعف برتری دارند و فرصت‌ها و تهدیدها برابر هستند و متناسب با ظرفیت اکوتوریسم منطقه، راهبردهایی به عنوان راهکار توسعه روستایی ارائه داد.

مواد و روش‌ها

برای تدوین چارچوب نظری تحقیق از روش کتابخانه‌ای بهره گرفته شد. سپس با استفاده از بازدیدهای میدانی و مصاحبه و نظرخواهی از کارشناسان به جمع آوری اطلاعات در سال ۱۳۹۱ در مورد وضعیت تالاب انزلی برای حفاظت پرداخته شد و در ادامه نیز نقاط قوت، ضعف، و فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌روی حفاظت تالاب انزلی مورد بررسی قرار گرفت. در نهایت اینکه، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه راهبرد حفاظتی از روش تحلیل SWOT استفاده شده است. هدف کلی تجزیه و تحلیل SWOT در این مطالعه شناسایی آن دسته از عوامل درونی و بیرونی است که در دستیابی به حفاظت، اهمیت دارند. بنابراین، در این روش اطلاعات در دو دسته تقسیم‌بندی می‌شوند: عوامل درونی شامل قوت‌ها و ضعف‌ها، عوامل بیرونی شامل فرصت‌ها و تهدیدهای محیط پیرامون. ماتریس عوامل درونی ابزاری برای بررسی عوامل داخلی است، در واقع نقاط قوت و ضعف را بررسی می‌کند. تعداد این عوامل می‌تواند بین ۱۰ تا ۲۰ عامل باشد و دربرگیرنده مهمترین نقاط ضعف و قوت می‌باشد (عمرانی و همکاران، ۱۳۸۹)، که در این مطالعه تعداد نقاط ضعف و قوت ۱۵ عامل بودند. برای تشکیل ماتریس، ابتدا نقاط قوت و سپس نقاط ضعف نوشته شده و سپس به این عوامل وزن داده می‌شود. دامنه وزن دهی از صفر (اهمیت ندارد) تا ۱ (بسیار مهم است) است. وزن داده شده به هر عامل بیانگر اهمیت نسبی آن در موفقیت است. صرف‌نظر از این که آیا عامل مورد نظر به عنوان یک نقطه قوت و ضعف داخلی به حساب آید، باید به عاملی که دارای بیشترین اثر در عملکرد است، بالاترین وزن را داد. مجموع این وزن‌ها باید برابر ۱ شود. سپس به هر یک از این عامل‌ها نمره ۱ تا ۴ داده می‌شود. نمره ۱ بیانگر ضعف اساسی، نمره ۲ ضعف کم، نمره ۳ بیانگر نقطه قوت و نمره ۴ نشان دهنده قوت بسیار بالای عامل مورد بحث می‌باشد.

نمره‌ها بر اساس وضعیت منطقه و وزن‌ها بر اساس نوع فعالیت داده شده‌اند. برای تعیین نمره نهایی هر عامل، وزن هر عامل در نمره آن ضرب می‌شود. مجموع نمره‌های نهایی هر عامل محاسبه و نمره نهایی ماتریس عوامل درونی مشخص می‌شود. در این مطالعه برای وزن‌دهی و امتیازدهی از ۵۰ پرسشنامه ارسالی به کارشناسان سازمان محیط زیست و اساتید دانشگاه و دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری محیط زیست متخصص در این زمینه استفاده شد، که از این میان تعداد ۴۲ پرسشنامه استفاده شد. ماتریس ارزیابی عوامل خارجی ابزاری برای تجزیه و تحلیل نحوه پاسخگویی و مواجه مدیران با فرصت‌ها و تهدیدهای خارج از منطقه می‌باشد. کلیه مراحل در ماتریس عوامل بیرونی همانند ماتریس عوامل داخلی می‌باشد، فقط در این ماتریس به جای نقاط ضعف و قوت (عوامل درونی)، عوامل بیرونی یعنی تهدیدها و فرصت‌های تالاب نوشته می‌شود (کرباسی و همکاران، ۱۳۸۶).

در این مطالعه تعداد نقاط تهدید و فرصت ۱۶ عامل بودند. پس از تشکیل ماتریس عوامل داخلی و خارجی و در مرحله تدوین راهبردهای حفاظتی، با لحاظ کردن جهات قبلی و با توجه به نوع واکنش، و نحوه تعامل هر عامل داخلی و خارجی، می‌توان ماتریسی را ترسیم کرد که دارای چهار منطقه با چهار نوع راهبرد متفاوت است. ماتریس ناحیه باید بتواند قوت‌ها و فرصت‌های موجود را حفظ، و نقاط ضعف و تهدیدها را حذف و تبدیل به نقاط قوت و فرصت کند، یا دست کم، اثرات منفی و مخرب آن‌ها را بر منطقه کاهش دهد راهبردها عبارت اند از:

راهبردهای SO یا راهبردهای تهاجمی که در آن‌ها، راهکارهای پیشنهادی برای استفاده مطلوب از نقاط قوت، در جهت بهره‌برداری از فرصت‌های پیش‌رو در نظر گرفته می‌شود؛ راهبردهای WO یا راهبردهای تنوع در این منطقه به پیشنهادات و راهکارهای اجرایی برای نقاط ضعف با بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها، به ویژه از راه تخصیص مجدد منابع توجه می‌شود؛ راهبردهای ST یا راهبردهای بازنگری که با شناسایی مهم‌ترین نقاط قوت درون سازمانی به مقابله با تهدیدهای برون‌سازمانی می‌پردازند. بنابراین، تأمین نیازهای لازم برای مقابله با تهدیدات فرا روی ناحیه، مهم‌ترین بخش پیشنهادات را به خود اختصاص

می‌دهد؛ راهبردهای WT یا راهبردهای تدافعی بر آنند تا با ارائه راهکارهای اجرایی، ضمن به حداقل رساندن نقاط ضعف، از تهدیدهای برون‌سازمانی نیز اجتناب کنند (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵).

نتایج

با توجه به جدول شماره ۱ و ۲ در می‌یابیم که در تالاب انزلی، تعداد ۸ نقطه قوت داخلی در برابر ۷ نقطه ضعف داخلی و تعداد ۷ فرصت خارجی در برابر ۹ تهدید خارجی، مورد شناسایی و بررسی قرار گرفته است.

بدین ترتیب در مجموع تعداد ۱۴ نقطه قوت و فرصت به عنوان مزیت و تعداد ۱۶ ضعف و تهدید به عنوان محدودیت و تنگناهای پیش روی تالاب انزلی قابل شناسایی است. با توجه به جدول شماره ۱ از دید کارشناسان بالا بودن تنوع گونه‌ای و جمعیت پرندگان مهاجر با امتیاز ۰/۴ و تنوع زیستگاهی و اکوسیستمی بالا و اهمیت اکولوژیکی با امتیاز ۰/۳۶ مهم‌ترین نقاط قوت به حساب می‌آیند. همچنین پساب صنعتی و پراکنش زباله (زباله ریزی) با امتیاز وزنی مشابه به مقدار ۰/۱۴ مهم‌ترین نقاط ضعف دید کارشناسان محسوب می‌شوند.

جدول ۱: ماتریسی ارزیابی عوامل راهبردی داخلی (نقاط قوت و نقاط ضعف) تالاب انزلی در سال ۱۳۹۱

عوامل راهبردی داخلی	وزن (۱-۰)	امتیاز وضع موجود (۴-۱)	امتیاز وزن دار
قوت			
الف	۰/۱	۴	۰/۴
ب	۰/۰۵	۳	۰/۱۵
پ	۰/۰۹	۴	۰/۳۶
ج	۰/۰۷	۳	۰/۲۱
چ	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
ح	۰/۰۶	۳	۰/۱۸
خ	۰/۰۵	۳	۰/۱۵
د	۰/۰۵	۳	۰/۱۵
جمع قوت‌ها			۱/۶۹
ضعف			
الف	۰/۰۷	۱	۰/۰۷
ب	۰/۰۵	۲	۰/۱
پ	۰/۰۵	۲	۰/۱
چ	۰/۰۹	۱	۰/۰۹
ح	۰/۰۷	۲	۰/۱۴
خ	۰/۱	۱	۰/۱
د	۰/۰۷	۲	۰/۱۴
جمع ضعف‌ها			۰/۷۴
جمع عوامل داخلی			۲/۴۳

بر اساس جدول شماره ۲ از دید کارشناسان، اهمیت بین‌المللی تالاب و جذب سرمایه‌های خارجی از سوی نهادهای بین‌المللی و موقعیت استراتژیک تالاب و قرارگیری بر سر شاهراه‌های مهاجرتی پرندگان و حضور جوامع محلی پیرامون تالاب با انگیزه مشارکت در اجرای طرح‌های حفاظتی و گردشگری با امتیاز وزنی ۰/۲۴ مهم‌ترین فرصت‌های پیش‌روی تالاب هستند. در همین حال، از دید کارشناسان نیز ورود بار رسوب فراوان از آبخیز به تالاب و استفاده بی‌رویه از سموم کشاورزی و توسعه صنعتی در اراضی پیرامون تالاب با امتیاز ۰/۱۶ مهم‌ترین تهدیدهایی هستند که تالاب انزلی با آن مواجه خواهد بود. با توجه به نمره حاصل از جمع‌نهایی ماتریس عوامل

درونی که ۲/۴۳ که کمتر از ۲/۵ می‌باشد نتیجه‌گیری می‌شود، در تالاب انزلی با وضعیت موجود نقاط ضعف برای حفاظت از منطقه بیشتر از نقاط قوت آن است. همچنین با توجه به جمع نهایی نمرات ماتریس عوامل خارجی که برابر ۲/۳۵ می‌باشد نتیجه‌گیری می‌شود که تهدیدهای پیش روی حفاظت در منطقه بیشتر از فرصت‌ها است.

جدول ۲: ماتریس ارزیابی عوامل راهبردی خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها) تالاب انزلی در سال ۱۳۹۱

امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۴-۱)	وزن (۱-۰)	عوامل راهبردی خارجی	
فرصت				
۰/۲۴	۴	۰/۰۶	حضور جوامع محلی پیرامون تالاب با انگیزه مشارکت در اجرای طرح‌های حفاظتی و گردشگری	الف
۰/۱۵	۳	۰/۰۵	وجود NGO های محلی و فعالیت در جهت اطلاع‌رسانی و مشارکت حفاظتی و ترویجی	ب
۰/۲۴	۳	۰/۰۸	اهمیت بین‌المللی تالاب و جذب سرمایه‌های خارجی از سوی نهادهای بین‌المللی	پ
۰/۲۴	۳	۰/۰۸	موقعیت استراتژیک تالاب و قرارگیری بر سر شاهراه‌های مهاجرتی پرندگان	ج
۰/۱۸	۳	۰/۰۶	معرف بودن و شهره بودن تالاب در جلب افکار عمومی و پروژه‌های مطالعاتی	چ
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	استخراج مواد معدنی از رسوبات کف تالاب	ح
۰/۰۹	۳	۰/۰۳	کنترل سیلاب به علت تمرکز و ماند آب	خ
۱/۲۳	۲۲	۰/۳۹	جمع فرصت‌ها	
تهدید				
۰/۰۸	۱	۰/۰۸	کاهش سطح آب دریای خزر	الف
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	رشد جمعیت و افزایش شهرنشینی	ب
۰/۱۶	۲	۰/۰۸	ورود بار رسوب فراوان از آبخیز به تالاب	پ
۰/۱	۲	۰/۰۵	شناخت ناکافی جوامع محلی از منافع و خدمات بوم شناختی تالاب	ج
۰/۱۶	۲	۰/۰۸	استفاده بی‌رویه از سموم کشاورزی در پیرامون تالاب	چ
۰/۱۶	۲	۰/۰۸	توسعه صنعتی در اراضی پیرامون تالاب	ح
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	احداث کنار گذر انزلی	خ
۰/۱۲	۲	۰/۰۶	توسعه منطقه تجاری ویژه انزلی	د
۰/۱	۲	۰/۰۵	شمار زیاد شکارچیان در روستاهای پیرامون تالاب	ز
۱/۱۲	۱۷	۰/۶۰	جمع تهدیدها	
۲/۳۵	۳۹	۱	جمع عوامل خارجی	

پس از تشکیل ماتریس عوامل داخلی و خارجی نوبت به مرحله تدوین راهبردهای حفاظتی می‌رسد که بر این اساس راهبردها با توجه به هدف حفاظت برای تالاب انزلی تدوین شدند، که در شکل ۱ این راهبردها نشان داده شده‌اند.

شکل ۱: تدوین راهبردهای ماتریس SWOT تالاب انزلی در سال ۱۳۹۱

بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش، در مجموع تعداد ۱۴ نقطه قوت و فرصت به عنوان مزیت و تعداد ۱۶ ضعف و تهدید به عنوان محدودیت و تنگناهای پیش‌روی تالاب انزلی شناسایی شد که نشان می‌دهد ضعف و تهدیدهای تالاب بیشتر از نقاط قوت و فرصت است. این بدین معنی است که تا جایی که امکان دارد بهره‌برداری و استفاده‌های مصرفی تالاب مثل اکوتوریسم و شکار و صید را کمتر نموده و بیشتر روی بهبودی و بازسازی تالاب تمرکز شود. Baker (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای مشابه، تعداد ۲۰ نقطه قوت و فرصت و تعداد ۱۱ ضعف و تهدید برای توسعه اکوتوریسم در تالاب شناسایی کرد و چون تعداد نقاط قوت و فرصت بیشتر از ضعف و تهدیدهای تالاب بود، توسعه اکوتوریسم در تالاب را پیشنهاد کرد. البته Baker (۲۰۰۸) با توجه به هدف مطالعه عوامل اقتصادی- اجتماعی را نیز در نظر گرفته بود، ولی چون هدف این مطالعه حفاظت از تالاب بود عوامل اقتصادی- اجتماعی در نظر گرفته نشد. در این پژوهش ۱۴ راهبرد تدوین شد که در پژوهش مشابه دیگری Nikolaou و Evangelinos (۲۰۱۰) با ۷ نقطه قوت و فرصت و تعداد ۶ ضعف و تهدید، ۶ راهبرد تدوین نموده که این راهبردها را در دو دسته داخلی و خارجی تقسیم نمودند و این بیانگر این است که در هر پژوهشی بر اساس هدف و منطقه مورد مطالعه، تعداد عوامل درونی، خارجی و راهبردها متفاوت است. در این پژوهش نمره نهایی ماتریس عوامل درونی ۲/۴۳ است و کمتر از ۲/۵ می‌باشد و همچنین نمره نهایی ماتریس عوامل خارجی ۲/۳۵ می‌باشد.

پاداش و همکاران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای مشابه، نمره نهایی بدست آمده از ماتریس عوامل درونی برابر ۲/۴۰ و نمره نهایی حاصل از ماتریس عوامل خارجی برابر ۲/۲۰ بود. این به معنی برتری نقاط ضعف و تهدید به نقاط قوت و فرصت بود و در نتیجه آن‌ها راهبرد استفاده از رویکردهای حفاظتی را انتخاب کردند، که مشابه نتایج این مطالعه بود. سالاری و ارجمندی (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای دیگر چون نمره حاصل از جمع نهایی ماتریس داخلی ۲/۷۱ و جمع نهایی نمرات ماتریس خارجی ۲/۸۶

بود، در نتیجه چون در پارک ملی کویر نقاط قوت بیشتر از نقاط ضعف آن و فرصت‌های منطقه بیشتر از تهدیدهاست، پس مناسب برای توسعه اکوتوریسم تشخیص داده شد.

در این پژوهش چهار نوع راهبردهای تهاجمی، تنوع، بازنگری و تدافعی ارائه شد که نتایج این مطالعه با سایر پژوهش‌های مشابه، یکی بود (سالاری و ارجمندی، ۱۳۸۹؛ هاشمی، ۱۳۸۹؛ پاداش و همکاران، ۱۳۸۹).

این پژوهش با هدف ارائه راهکار مدیریتی جهت حفاظت از تالاب انزلی مبتنی بر عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف) و عوامل خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها) با استفاده از تحلیل SWOT طراحی گردید با توجه به نتایج ماتریس و راهبردهای اتخاذ شده، پساب صنعتی، پراکنش زباله (زباله ریزی)، ورود بار رسوب فراوان از آبخیز به تالاب و استفاده بی‌رویه از سموم کشاورزی و توسعه صنعتی در اراضی پیرامون تالاب مهم‌ترین موانع حفاظت تالاب انزلی تشخیص داده شدند. از طرف دیگر، بالا بودن تنوع گونه‌ای و جمعیت پرندگان مهاجر، تنوع زیستگاهی و اکوسیستمی بالا و اهمیت اکولوژیکی، اهمیت بین‌المللی تالاب، جذب سرمایه‌های خارجی از سوی نهادهای بین‌المللی، موقعیت استراتژیک تالاب و قرارگیری بر سر شاهراه‌های مهاجرتی پرندگان و حضور جوامع محلی پیرامون تالاب با انگیزه مشارکت در اجرای طرح‌های حفاظتی و گردشگری مهم‌ترین نقاط قوت و فرصت پیش‌روی تالاب باشد که با اتکا به آن‌ها می‌توان مدیریت مطلوبی در منطقه ارائه کرد که حفاظت منطقه را پوشش دهد. با توجه به اهمیت مدیریت بهینه و حفاظت از تالاب انزلی و از طرفی شرایط نه چندان مساعد کنونی تالاب و همچنین با توجه به مهم‌ترین ضعف‌ها و تهدیدهای اصلی حفاظت تالاب انزلی و نتایج حاصل از تحلیل SWOT پیشنهاد می‌شود تمرکز بیشتر بر روی راهبردهای پیشنهاد شده در زیر باشد، که در ۳ بخش راهبردهای کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت ارائه شده است (شکل ۲).

شکل ۲: راهبردهای پیشنهادی جهت حفاظت تالاب انزلی بر اساس نتایج حاصل از تحلیل SWOT

منابع

- افتخاری، ع.، ۱۳۸۶. جزوه کلاسی جایگاه روستا در برنامه ریزی کلان، دانشگاه تربیت مدرس.
- افتخاری، ع. و مهدوی، د.، ۱۳۸۵. راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT (مورد: دهستان لواسان کوچک)، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره دهم (شماره ۴۵)، صفحات ۱-۳۱.
- برایسون، ج. ام.، ۱۳۸۱. برنامه ریزی استراتژیک برای سازمانهای دولتی و غیرانتفاعی، چاپ دوم، نشر مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۳۸۴ صفحه.
- پاداش، ا.، نبوی، س.، دهباز، ب.، جوزی، س. و مرادی، ن.، ۱۳۸۹. برنامه راهبردی توسعه حفاظت محیط زیست در مناطق حفاظت شده دریایی (مطالعه موردی منطقه حفاظت شده مند استان بوشهر)، پژوهش های محیط زیست، شماره ۱، صفحات ۵۳-۶۶.
- پیرس، ج. و رایبسون، ر.، ۱۳۸۸. مدیریت راهبردی (برنامه ریزی، اجرا و کنترل)، چاپ چهارم، انتشارات سمت، ۳۹۶ صفحه.
- پیغمبری، ی.، ۱۳۷۳. بررسی روابط فیزیکی و شیمیایی آب و تراکم موجودات ماکروبیوتیک در تالاب انزلی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده منابع طبیعی کرج، دانشگاه تهران، ۴۳۰ صفحه.
- توکلی، ب. و ثابت رفتار، ک.، ۱۳۸۱. مطالعه تأثیر فاکتورهای مساحت، جمعیت و تراکم جمعیت حوزه آبخیز بر روی آلودگی رودخانه های منتهی به تالاب انزلی، مجله محیط شناسی، شماره ۲۹ (ویژه نامه ویژه نامه تالاب انزلی)، صفحات ۵۱-۵۷.
- جمالزاد، ف.، ۱۳۷۷. تعیین میزان حساسیت مناطق مختلف تالاب انزلی با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS). پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران، ۵۲ صفحه.
- چمنی، ع.، مخدوم، م.، جعفری، م.، خراسانی، ن. و چراغی، م.، ۱۳۸۴. ارزیابی آثار توسعه بر محیط زیست استان همدان با کاربرد مدل تخریب، مجله محیط شناسی، شماره ۳۷، صفحات ۳۵-۴۴.
- سالاری، ع. و ارجمندی، ر.، ۱۳۸۹. ارزیابی عوامل راهبردی زیست محیطی گسترش صنعت طبیعت گردی با روش SWOT (مطالعه موردی پارک ملی کویر)، علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره دوازدهم (شماره ۳)، صفحات ۱۲۷-۱۳۶.
- قهرمان، ا. و عطارد، ف.، ۱۳۸۱. تالاب انزلی در اغمای مرگ: بررسی اکولوژیک - فلورستیک، مجله محیط شناسی، شماره ۲۹ (ویژه نامه ویژه نامه تالاب انزلی)، صفحات ۱-۳۸.
- کرباسی، ع.، منوری، س. و موگویی، ر.، ۱۳۸۶. مدیریت استراتژیک در محیط زیست، چاپ اول، نشر کاوش قلم، ۲۳۲ صفحه.
- مجنونیان، ه.، ۱۳۷۷. تالابها (طبقه بندی و حفاظت تالابها، ارزش ها و کارکردها)، چاپ اول، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۷۰ صفحه.
- منوری، م.، ۱۳۶۹. بررسی اکولوژیک تالاب انزلی، چاپ اول، نشر گیلکان، ۲۲۷ صفحه.
- عمرانی، ق.، کرباسی، ع.، ارجمندی، ر. و حبیب پور، ع.، ۱۳۸۹. تدوین استراتژی بهینه سیستم مدیریت پسماند شهری با استفاده از روش SWOT و QSPM (مطالعه موردی شهر رشت)، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۶، صفحه ۴۱-۶۲.
- هاشمی، ن.، ۱۳۸۹. نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار روستایی، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۳، صفحات ۱۷۳-۱۸۸.
- هریسون، ج. و جان، ک.، ۱۳۸۶. مدیریت استراتژیک، چاپ چهارم، انتشارات هیات، ۳۳۵ صفحه.

Anonymous. 1999. Monograph on selected Medicinal plants. Geneva. WHO (1): P 78.

Arslan, O. and Er, I, D., 2008. SWOT analysis for safer carriage of bulk liquid chemicals in tankers, Journal of Hazardous Materials, 154, 901-913.

Baker, N. J., 2008. Sustainable wetland resource utilization of Sango Bay through Eco-tourism development, African Journal of Environmental Science and Technology. 2 (10): 326-335.

Beazley, M., 1993. Wetlands in Danger. Reed International Books Limited, Singapore. 187 pp.

Heidari, H., 2003. Farmer Field Schools (FFs) slash pesticide use and exposure in Islamic Republic of Iran. Agro-Chemical Report 3: 23-26.

Hussey, D., 2001. Strategy and planning, Wiley, New York, 296 pp.

Humphrey, A.S., 2005. SWOT Analysis, <http://www.businessballs.com/swotanalysisfreetemplate.html>.

Jones, K., Lanthier, Y., Voet, P., Valkengoed E., Taylor, D. and Fernandez-Prieto, D., 2009. Monitoring and assessment of wetlands using Earth Observation: The GlobWetland project, Journal of Environmental Management, 90, 2154-2169 .

Lambert, A., 2003. Economic Valuation of Wetlands: an Important Component of Wetland Management Strategies at the River Basin Scale, Ramsar Convention.

Mintzberg, H., Ahlstrand, B. and Lampel, J., 1998. Strategy safari: a guided tour through the wilds of strategic management, New York, Free Press. 416 pp.

Nikolaou, I.E. and Evangelinos, K.I., 2010. A SWOT analysis of environmental management practices in Greek Mining and Mineral Industry, Resources Policy, 35 , 226–234.

Ranjbar, G.A., 1998. Heavy Metal Concentration in Surficial Sediments from Anzali Wetland, Iran. Water, Air and Soil Pollution (104): 305-312.

Saaty, R.W., 1987. The analytic hierarchy process and swot analysis what it is and how it is used, Math. Model (9), 161-178.

Sugumaran, R., Harken, J. and Gerjevic J., 2004. Using Remote Sensing Data to Study Wetland Dynamics in Iowa, Iowa Space Grant (Seed) Final Technical Report, University of Northern Iowa, Cedar Falls, pp 1-17.

Archive of SID